

Marija Dukarić

Osnovna škola Zvonka Cara Crikvenica, Crikvenica

Jasmina Ivšac Pavliša

Sanja Šimleša

Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Odsjek za logopediju

Prikaz poticanja komunikacije i jezika kod dječaka s visokofunkcionirajućim autizmom

The overview of encouraging communication and language in a boy with high-functioning autism

Stručni rad UDK: 376.1 -056.34 616.895-055.15

SAŽETAK

Danas je rapidan porast incidencije poremećaja iz autističnog spektra (PAS), koji se očituju odstupanjem u području socijalnih interakcija i komunikacije te prisutnošću suženih i repetitivnih oblika ponašanja. Upravo su se u području PAS-a dogodile velike promjene izlaskom petog izdanja Dijagnostičkog i statističkog priručnika duševnih poremećaja (DSM-a) 2013. godine. Ovaj rad ima oblik studije slučaja te se pobliže bavi temom visokofunkcionirajućeg autizma (VFA), koji pripada PAS-u, ali dijelu spektra koji ima bolju prognozu i manje uočljive teškoće u navedenoj trijadi obilježja. Rad s dječakom, čiji razvojni profil ukazuje na VFA, proveden je u sklopu stručne logopedске podrške u trajanju od pet mjeseci. Cilj rada s dječakom bio je poboljšanje njegovih komunikacijskih i jezičnih sposobnosti. U središtu rada bili su: smanjenje eholalije u iskazima, poboljšanje pragmatičkih sposobnosti, povećanje jezičnog razumijevanja i ekspresivnog rječnika te povećanje morfosintaktičke složenosti iskaza. Radi praćenja dječakovog napretka i uspješnosti provedene podrške, rad s dječakom je sniman, a videosnimke transkribirane i analizirane. Korištena je i ljestvica koju je ispunila dječakova majka. Uvidom u podatke ustanovljeni su pomaci u svim spomenutim aspektima komunikacije i jezika. Navedeno upućuje na važnost interakcije različitih čimbenika - od uključivanja djece u razvojno primjerenu stručnu podršku, važnosti boravka u predškolskoj skupini, važnosti razvoja partnerskog odnosa s roditeljima do važnosti poticanja komunikacije i jezika koji onda posljedično mogu dovesti i do boljeg povezivanja s vršnjacima i kvalitetnijih socijalnih vještina.

Ključne riječi:

poremećaji iz autističnog spektra ▪ visokofunkcionirajuć i autizam ▪ komunikacijske i jezične sposobnosti ▪ stručna logopedska podrška

ABSTRACT

In recent years, there has been a rapid increase in the incidence of autism spectrum disorders (ASD), which manifest as an impairment in social interactions and communication and the presence of limited and repetitive patterns of behavior. The field of ASD has seen significant changes since the release of the fifth edition of the Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM) in 2013. This paper presents a case study examining high-functioning autism (HFA), a condition falling under the category of ASDs that is typically characterized by a better prognosis and less noticeable difficulties than those previously mentioned. This paper describes the professional support provided over five months to a boy whose developmental profile is indicative of HFA. The goal of the support provided was oriented towards improving communication and language abilities. Key aspects of this support included: reduction of echolalia; improvement of pragmatic abilities; and the expansion of language comprehension, expressive lexicon and the morphosyntactical complexities of utterances. For the purpose of monitoring the boy's development and the effectiveness of the support provided, all intervention sessions were video-recorded. In addition, a questionnaire completed by the boy's mother was used in the analysis. An examination of the data indicated significant improvement in all targeted aspects of communication and language. Together, these findings highlight the importance of the interaction between a number of factors: the inclusion of children in developmentally appropriate forms of professional support, the participation of pre-school institutions, the partnership between parents and professionals, as well as an emphasis on encouraging communication and language that can, in turn, lead to improved connections with peers and a higher quality of social skills.

Keywords:

autism spectrum disorders ▪ high-functioning autism ▪ communication and language abilities ▪ professional support

UVOD

Poremećaji iz autističnog spektra - danas

Poremećaji iz autističnog spektra (PAS), ili kako se još nazivaju pervazivni razvojni poremećaji, odnose se na široki spektar neurorazvojnih poremećaja koji imaju tri osnovne značajke: oštećenje ili poremećaj u području socijalnih interakcija te u području verbalne i neverbalne komunikacije uz prisutnost suženih i repetitivnih, ponavljajućih oblika ponašanja (American Psychiatric Association, 1994; Wetherby i Prizant, 2000; Bujas Petković, 2010). Koncept autističnog spektra je širok jer uključuje i najfinije manifestacije navedene trijade oštećenja koje se mogu razlikovati prema stupnjevima težine (Lord i Risi, 2000; Wing, 2000).

Spomenuta skupina poremećaja javlja se kao dijagnostička kategorija u četvrtom izdanju Dijagnostičkog i statističkog priručnika duševnih poremećaja (DSM-IV) te uključuje sljedeće potkategorije: autistični poremećaj, Rettov poremećaj, dezintegrativni poremećaj u djetinjstvu, Aspergerov sindrom te nespecificirani pervazivni razvojni poremećaj (American Psychiatric Association, 1994).

Peto izdanje DSM-a (2013) donijelo je mnoge promjene u određenju poremećaja iz autističnog spektra. Prva promjena odnosi se na uvođenje jedinstvenog termina: poremećaji iz autističnog spektra, koji istodobno obuhvaća i uklanja ranije navedene potkategorije unutar kategorije pervazivnih razvojnih poremećaja. Naime, većina znanstvenika smatra da su ti poremećaji, odnosno potkategorije, zapravo jedno stanje s različitim stupnjevima težine simptoma (American Psychiatric Association, 2013). Nadalje, prema DSM-V poremećaji iz autističnog spektra dijele se prema stupnju težine teškoća pa razlikujemo poremećaje iz autističnog spektra stupnja 1, 2 i 3. Svakom stupnju pridružena je odgovarajuća količina podrške.

U DSM-V pojavljuje se i promjena u dijagnostičkim kriterijima. Simptomi koji pripadaju domenama socijalne interakcije i komunikacije prema DSM-IV, u DSM-V pripadaju jednoj domeni pod nazivom „socijalna komunikacija“ (Grant i Nozyce, 2013). Iz tih kriterija je jasno da oni isključuju jezičnu komponentu, na što je Američko logopedsko društvo izrazilo veliko neslaganje - navodeći kako uključivanje samo socijalne komunikacije unutar dijagnostičkih kriterija može dovesti do netočnih opisa temeljnih obilježja poremećaja iz autističnog spektra te da su nedostaci u formi i sadržaju jezika također klinički značajni i predstavljaju indikatore tih poremećaja (American Speech-Language-Hearing Association, 2012).

DSM-V donosi još jednu novinu: uvodi novu dijagnostičku kategoriju pod nazivom poremećaj socijalne komunikacije, kako bi zamijenila nespecificirani pervazivni razvojni poremećaj (Kaufmann, 2012). Na taj bi način osobe koje su prije imale tu dijagnozu bile isključene iz kategorije poremećaja iz autističnog spektra, a time bi izostala potrebna podrška i usluge za tu populaciju (Grant i Nozyce, 2013).

Promjene koje se uvode u DSM-V rezultiraju problemima u području određivanja prevalencije poremećaja iz autističnog spektra, u području istraživanja čiji rezultati više neće biti usporedivi s prijašnjima te u području dijagnosticiranja i dostupnosti podrške/usluga kod onih osoba čija dijagnoza ne pripada poremećajima iz autističnog

spektra, a ipak iskazuju određene teškoće.

Visokofunkcionirajući autizam

Visokofunkcionirajući autizam (VFA) odnosi se na oblik poremećaja iz autističnog spektra za koji su karakteristične, osim spomenute trijade oštećenja, uredne intelektualne i jezične sposobnosti, uz prisutnost kašnjenja u ranoj fazi jezičnog razvoja (Ozonoff i sur., 2002; Remschmidt, 2009). Prema DSM-V, visokofunkcionirajući autizam pripadao bi poremećaju iz autističnog spektra stupnja 1.

Aspergerov sindrom (AS), iako se službeno više ne navodi pod tim nazivom, ima određene karakteristike poremećaja iz autističnog spektra. Ono po čemu se razlikuje jest odsutnost klinički značajnog općeg kašnjenja u kognitivnom i jezičnom razvoju (American Psychiatric Association, 1994).

Između osoba s VFA-om i AS-om ima stanovitih razlika. Na primjer, uredan rani jezični razvoj, motorička nespretnost, bolji ishodi kod osoba s AS-om te razlike u području specifičnih interesa, gdje osobe s AS-om pokazuju sužene i opsesivne interese vezane uz različite teme (povijest, geografiju, vrste vozila, dinosaure i sl.), a osobe s VFA-om obično su više zaokupljene predmetima i njihovim dijelovima, odnosno nečime čime mogu manipulirati. Unatoč tome, znanstvenici su sve više suglasni da navedene razlike nemaju praktično značenje te da se kod oba poremećaja javljaju jednaki osnovni simptomi koji variraju prema stupnjevima težine. (Ozonoff i sur., 2000). Navedeno usuglašavanje znanstvenika odrazilo se i na spomenute promjene u DSM-V. Zbog toga razloga u nastavku ovog rada zajednički se navode obilježja visokofunkcionirajućeg autizma i Aspergerova sindroma.

Jedno od bitnih obilježja tih dvaju poremećaja jesu teškoće u socijalnim interakcijama. Osobe s VFA-om i AS-om nisu nesvjesne prisutnosti drugih osoba i obično nisu povučene u prisutnosti drugih, no njihov je pristup drugim osobama neprikladan, čudan, čak i ekscentričan (Klin i Volkmar, 1997; Klin i sur., 2005). Nadalje, iskazuju teškoće u prepoznavanju, razumijevanju i primjenjivanju „nepisanih“ socijalnih pravila. Osobe s VFA-om i AS-om često imaju teškoće u razumijevanju i imenovanju vlastitih i tuđih emocija kao i teškoće u povezivanju s vršnjacima, što u kasnom djetinjstvu i adolescenciji može dovesti do smanjenog samopoštovanja i samopouzdanja, socijalne izolacije, čak i do simptoma anksioznosti, poremećaja raspoloženja i depresivnih napadaja (Klin i Volkmar, 1997; Ozonoff i sur., 2002; Klin i sur., 2005; Šimleša i Ljubešić, 2009).

Drugo veliko područje u kojem osobe s VFA i AS-om iskazuju specifičnosti je područje komunikacije, jezika i govora. Patognomonično obilježje osoba s VFA-om i AS-om predstavljaju teškoće u pragmatički, odnosno uporabi jezika u socijalnom kontekstu (Twachtman-Cullen, 2000). One su vidljive kao teškoće u upravljanju temom, informacijama i recipročnošću tijekom razgovora. Attwood (2010) navodi sljedeća područja pragmatike u kojima su vidljive teškoće: iniciranje razgovora, rješavanje komunikacijskih nesporazuma, suočavanje s nesigurnošću i pogreškama, davanje nebitnih, irelevantnih komentara, prekidanje sugovornika ili usporedno izražavanje s njim.

Treba spomenuti i narušenu sposobnost pripovijedanja kod osoba s VFA-om i AS-om. Sklonost doslovnom tumačenju iskaza još je jedno istaknuto obilježje komunikacije ovih osoba, koje dovodi do teškoća u razumijevanju idioma, humora, metafora, ironije, šala, pretvaranja, laži (Loukusa i sur., 2007). Govor osoba s VFA-om i AS-om obilježen je atipičnostima u prozodiji. Eigsti i sur. (2012) navode kako osobe s VFA-om i AS-om pokazuju sljedeće prozodijske atipičnosti: monotonu ili robotsku intonaciju (poput stroja), teškoće u promjeni visine i kontroli volumena glasa, nedostatke u vokalnoj kvaliteti, atipične oblike naglašavanja. Prisutnost tih prozodijskih atipičnosti stvara dojam neobičnosti osoba s VFA-om i AS-om, negativno utječe na tuđu percepciju ovih osoba i čini prepreku njihovim socijalnim interakcijama i socijalnoj prihvaćenosti (Eigsti i sur., 2012; Nadig i Shaw, 2012).

Ono što je također perceptivno vrlo uočljivo kod ovih osoba je njihov pedantan ili pretjerano formalan način govora te razgovorljivost koja je najčešće povezana s temom njihovog interesa, o kojoj osobe s VFA-om i AS-om najviše znaju i vole razgovarati (Klin i sur., 2005; Šimleša i Ljubešić, 2009; Attwood, 2010). Unutar ove domene obilježja osoba s VFA-om i AS-om pripadaju i eholalija, odnosno ponavljanje iskaza drugih osoba i hiperleksija, za koju su karakteristične napredne vještine dekodiranja i prepoznavanja riječi uz istodobno vrlo nisko razumijevanje pročitano (Prizant i Rydell, 1984; Tager-Flusberg i sur., 2005).

Treća domena obilježja osoba s VFA i AS-om je područje suženih, vrlo specifičnih interesa i neobičnih ponašanja. Ti se interesi obično odnose na teme poput povijesti, geografije, astronomije, a preokupiranost slovima, čitanjem, pisanjem, brojevima može dovesti do razvoja vještine kakva je hiperleksija. Osobe s VFA-om i AS-om o temama svojeg interesa mogu upamtiti velike količine informacija. Teme interesa sveprisutne su u socijalnim interakcijama i aktivnostima osoba s VFA-om i AS-om (Klin i Volkmar, 1997; Klin i sur., 2005; Šimleša i Ljubešić, 2009). Ono što se još veže uz neobična ponašanja ovih osoba jest sklonost rutinama, njihovom uspostavljanju i održavanju (Attwood, 2010).

Intervencijski postupci kod visokofunkcionirajućeg autizma

Kod osoba s VFA-om i AS-om mogu se primjenjivati intervencijski postupci koji se provode kod osoba s poremećajima iz autističnog spektra općenito ili oni postupci koji su namijenjeni specifično osobama s VFA-om i AS-om. Među ovim prvima u literaturi se najčešće spominju primijenjena analiza ponašanja, razvojni, individualizirani, na odnosima utemeljen model (Greenspenov model RIO, poznatiji pod nazivom floortime) i program s vizualnom okolinskom podrškom (TEACCH program) (National Autism Center, 2009; Stošić, 2010). Zatim su tu još i terapija senzorne integracije, individualna psihoterapija i terapija lijekovima, čija je znanstvena utemeljenost upitna (National Autism Center, 2009). Među programima i strategijama usmjerenima na specifične teškoće osoba s VFA-om i AS-om izdvajaju se tehnike Društvenih priča i Komičnih stripova autorice Carol Grey. Tehnika Društvenih priča odnosi se na osmišljavanje kratke priče i korisna je za podučavanje prepoznavanja i razumijevanja socijalnih

signala, reakcija i aktivnosti, a tehnika Komičnih stripova korisna je za poboljšavanje razgovornih, točnije pragmatičkih sposobnosti (Attwood, 2010). Osim toga, kod osoba s VFA-om i AS-om bitno je primjenjivati strategije za razumijevanje i izražavanje emocija i uključiti ih u grupe za usvajanje socijalnih vještina (Attwood, 2010).

Prije samog uključivanja djeteta u bilo koji program, potrebno je svakako procijeniti njegove specifične vještine kao i teškoće te u skladu s njima individualizirati intervencijski program. Roditelje djece s VFA-om i AS-om važno je ohrabriti i pritom naglasiti činjenicu da njihova djeca imaju dobre rezultate, zahvaljujući njihovim verbalnim sposobnostima te prosječnim ili iznadprosječnim intelektualnim sposobnostima, a uključivanje u intervencijske programe i programe podrške svakako će pridonijeti poboljšanju njihovih socijalnih, jezičnih i akademskih sposobnosti. Navedena ideja bila je polazišna točka u provođenju stručne logopedске podrške u koju je bio uključen dječak kronološke dobi 3;9 kod kojeg je, nakon kombinirane psihološko-logopedске procjene u Centru za rehabilitaciju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta, utvrđeno postojanje visokofunkcionirajućeg autizma.

CILJ RADA

Cilj rada s dječakom bio je usmjeren na istraživanje učinaka poticanja komunikacijskih i jezičnih sposobnosti na osnovi odabranih varijabli istraživanja, pošto je, nakon inicijalne procjene, kod dječaka utvrđen atipični komunikacijski obrazac i određene osobitosti u usvajanju jezika. U radu s dječakom najveći je naglasak stavljen na smanjenje eholalije u iskazima i poboljšanje pragmatičkih sposobnosti. Pretpostavlja se da će nakon petomjesečne stručne logopedске podrške dječak pokazati određene pozitivne pomake, odnosno napredak u sljedećim obilježjima komunikacije i jezika:

1. smanjenju eholalije u iskazima koja je praćena prema kategorijalnoj podjeli eholalije,
2. poboljšanju pragmatičkih sposobnosti praćenih odabranim varijablama iz Ljestvice za označavanje dječje komunikacije,
3. povećanju jezičnog razumijevanja i ekspresivnog rječnika koji su praćeni prema rezultatima ostvarenim na Peabody slikovnom testu rječnika (PPVT-III-HR) i Ljestvici za razumijevanje jezika Reynell i prema varijablama iz Komunikacijskih razvojnih ljestvica,
4. morfosintaktičkoj složenosti iskaza praćenoj varijablom iz Komunikacijskih razvojnih ljestvica.

U skladu sa svime navedenim, cilj ovog pisanog rada je prikaz učinka provedene stručne logopedске podrške, odnosno učinka poticanja spomenutih aspekata komunikacije i jezika kod dječaka.

METODE

Opis ispitanika

Dječak je na inicijalnoj procjeni u dobi od 3;9 godina pokazao teškoće u razumijevanju duljih i složenijih naloga, nefleksibilnost u jezičnoj uporabi koja se očituje u uporabi

trećeg lica za sebe samoga, odstupanja u morfosintaksi te prisutnost neposredne eholalije u iskazima. Rezultat postignut na Ljestvici razumijevanja jezika Reynell ukazao je na značajno kašnjenje u jezičnom razumijevanju u odnosu na kronološku dob, dok je opseg receptivnog rječnika odgovarao prosječnom rezultatu. Dječak je pokazao znakove hiperleksije (usvojena tehnika čitanja). Kognitivne sposobnosti su procijenjene prosječnima.

Način provođenja rada

U radu s dječakom primijenjene su različite strategije koje su dio sociopragmatičkog pristupa, koji se smatra učinkovitom intervencijom u poticanju socijalne komunikacije (Prelock i McCauley, 2012). Tijekom podrške bilo je ključno slijediti dječakove interese, koji su poslužili kao temelj za poticanje komunikacijskih i jezičnih sposobnosti jer se time osiguravala dječakova pozornost. Vizualni materijali su također pratili dječakove interese (npr. poticanje pripovijedanja na tabletu koji dječak voli, prisutnost pisanog teksta gdje god je isto moguće, omiljeni predmeti u zadacima gramatičkog označavanja i sl.). Osim toga, primijenjena je i strategija stvaranja i njegovanja rutina (npr. dolazak u dječakovu skupinu, pozdravljanje, zajednički odabir materijala za rad, odlazak u posebnu prostoriju ili prilikom igre Memory prvo je uslijedilo opisivanje svih kartica, zatim odabir kartica za igru i tek onda sama igra uparivanja), čime je omogućena dosljednost i predvidljivost aktivnosti koje su se provodile.

Ključnima su se pokazale strategije za smanjivanje eholalije, kao što su davanje primjerenih odgovora (S (studentica): *Hoćemo, onda, Memory?* D (dječak): *Hoćemo onda Memory?* S: *Ja hoću Memory.*) ili "ignoriranje" eholalije i preusmjeravanje na trenutnu aktivnost (S: *Evo ga stavimo tu.* D: *Stavimo tu.* S: *Što je to?* D: *To su pečene ribice*), koje su pak dio bihevioralnih tehnika čiji je fokus smanjenje uporabe eholalije (Miguel i sur., 2009).

Rad s dječakom u sklopu stručne logopedске podrške provodio se individualno u posebnoj prostoriji predškolske ustanove čiji je dječak polaznik. S dječakom je radila studentica završne godine diplomskog studija logopedije na Edukacijskog-rehabilitacijskom fakultetu - dva puta tjedno u razdoblju od pet mjeseci.

Načini prikupljanja podataka i mjerni instrumenti

Podaci o dječakovu napretku i o uspješnosti provedene stručne logopedске podrške prikupljali su se na više načina. Uz dopuštenje roditelja, rad s dječakom sniman je videokamerom tijekom svakog mjeseca trajanja podrške te su tako dobivene inicijalna i još četiri vremenske točke mjerenja. Svaka videosnimka je transkribirana, a transkripti su poslužili za analizu eholalije i praćenje pragmatičkih sposobnosti u obliku četiri pragmatičke varijable. One predstavljaju četiri tvrdnje iz pragmatičkog kompozita Ljestvice za označavanje dječje komunikacije (eng. Children's Communication Checklist, CCC) britanske autorice Dorothy Bishop (Bishop, 1998). CCC ljestvica sastoji se od ukupno 70 tvrdnji koje su raspoređene unutar devet podljestvica (tablica 1). CCC ljestvica može služiti kao

probirni mjerni instrument za komunikacijske teškoće, može izdvojiti djecu s pragmatičkim jezičnim poremećajem te je korisna u izdvajanju djece koju treba uputiti na dalju procjenu zbog sumnje na postojanje poremećaja iz autističnog spektra (Norbury i sur., 2004). Ispunjava je roditelj ili stručnjak koji poznaje dijete i bavi se njime najmanje tri mjeseca (Ivšac i Gaćina, 2006). Iako to nije izvorna namjena CCC ljestvice, za potrebe ovoga rada korištena je za određivanje varijabli za praćenje pragmatičkih sposobnosti.

Dječakova majka je na kraju svakog mjeseca tijekom trajanja podrške ispunjavala Komunikacijske razvojne ljestvice (KORALJE) te je tako dobiveno ukupno pet ispunjenih ljestvica u pet vremenskih točaka mjerenja. KORALJE se sastoje od dvije odvojene ljestvice.

Tablica 1. Ljestvica za označavanje dječje komunikacije-podljestvice.

A	Govor – izgovor, razumljivost, tečnost, artikulacija	
B	Sintaksa – fraze, sposobnost slaganja rečenica, uporaba zamjenica i gramatike	
C	Neprijmjereno započinjanje razgovora – kako, kada i koliko govori; vidovi izmjene uloga	Pragmatički kompozit
D	Koherencija - na koji način dijete prepričava i objašnjava	
E	Stereotipnost – koliko često i na koji način koristi razgovor	
F	Uporaba konteksta – razumijevanje socijalnih pravila u različitim situacijama i uporaba jezika u kontekstu; razumijevanje izrečenog, sarkazmi, pravila lijepog ponašanja	
G	Razgovor – koliko obraća pažnju na druge, kako i koliko rabi geste, facijalnu ekspresiju	
H	Društveni odnosi – ima li prijatelja, kako se odnosi prema vršnjacima, kako ostvaruje kontakte i odnose	
I	Interesi – koji su mu interesi, što voli ili ne voli	

Prva ljestvica Riječi i geste ili Ljestvica za dojenčad služi za procjenu jezika dojenčeta (od 8. do 16. mjeseca). Druga ljestvica Riječi i rečenice ili Ljestvica za hodančad služi za procjenu jezika hodančeta (od 16. do 30. mjeseca) te je korištena za praćenje ekspresivnog rječnika, tj. aktivnog rječničkog znanja (prvi dio druge ljestvice) i za praćenje morfosintaktičke složenosti dječakovih iskaza (drugi dio druge ljestvice). KORALJE mogu ispunjavati samo one osobe koje su dobro upoznane s djetetovim jezičnim i komunikacijskim razvojem, a to su u pravilu roditelji ili skrbnici (Kovačević i sur., 2007).

Tijekom inicijalne, a kasnije i finalne psihološko-logopedске procjene korišten je Peabody slikovni test rječnika (PPVT-III-HR), koji služi za procjenu receptivnog rječnika i Ljestvica razumijevanja jezika Reynell kojom se procjenjuje jezični razvoj, točnije razumijevanje sintaktičkih struktura koje se usložnjavaju (Kelić i sur., 2012).

Tablica 2. Varijable za praćenje pragmatičkih sposobnosti.

Naziv varijable	Opis varijable iz Ljestvice za označavanje dječje komunikacije	Podljestvica iz pragmatičkog kompozita Ljestvice za označavanje dječje komunikacije kojoj varijabla pripada
Pragmatika 1 (P1)	Ne shvaća da mora objasniti o čemu govori nekome tko nema to iskustvo.	Koherencija (D)
Pragmatika 2 (P2)	Naglo mijenja temu razgovora.	Stereotipnost (E)
Pragmatika 3 (P3)	Ponavlja ono što je netko upravo rekao.	Uporaba konteksta (F)
Pragmatika 4 (P4)	Ne obraća pažnju na pokušaje započinjanja razgovora od strane druge osobe, npr. na pitanje „Što radiš?“ nastavljajući raditi kao da se ništa nije dogodilo.	Razgovor (G)

Tablica 3. Varijable za praćenje ekspresivnog rječnika.

Naziv varijable	Naziv kategorije iz prvog dijela KORALJA
OpoZvu	Oponašanje zvukova i životinjskoga glasanja
Živ	Životinje (stvarne ili igračke)
Vozila	Vozila (stvarna ili igračke)
Igračke	Igračke
HranaPiće	Hrana i piće
Odjeća	Odjeća
Dij/Tijela	Dijelovi tijela
MKPred	Mali kućni predmeti
Namj	Namještaj i prostorije
PredIzvanKuće	Predmeti i pojmovi izvan kuće
Mjesta	Mjesta kamo se može ići
Ljudi	Ljudi
Igre	Igre i uobičajene radnje
Glagoli	Riječi kojima se izriče radnja (glagoli)
OpisneRije	Opisne riječi
Vrijeme	Riječi o vremenu
Zamj	Zamjenice
UpRiječi	Upitne riječi
Prijedlozi	Prijedlozi i oznake mjesta
Količina	Označivači količine
PiMGl	Pomoćni i modalni glagoli
Veznici	Veznici

Varijable

Varijable su odabrane u skladu s postavljenim pretpostavkama i primijenjenim mjernim instrumentima. Za praćenje pojavnosti eholalije u iskazima na osnovi

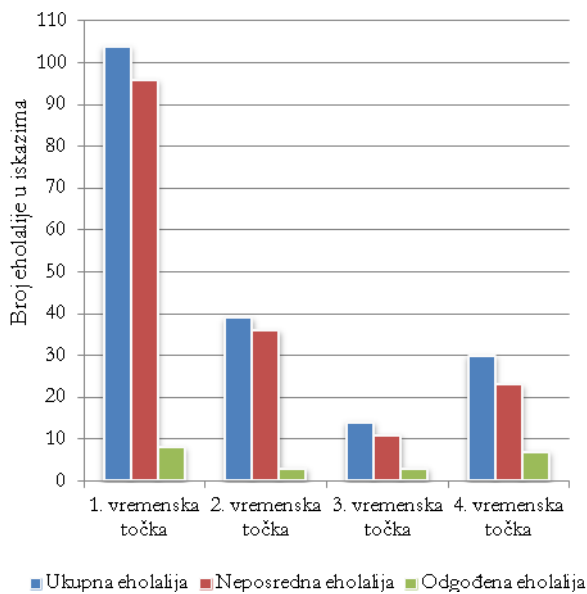
transkripata korištene su varijable Ukupna eholalija, Neposredna eholalija i Odgođena eholalija. Uz to, upotrijebljene su i varijable koje predstavljaju funkcionalne kategorije eholalije u iskazima. U tablici 2 opisane su pragmatičke varijable.

Za praćenje jezičnog razumijevanja poslužile su varijable Peabody i Reynell. Varijable za praćenje ekspresivnog rječnika odabrane su na osnovi kategorija iz KORALJA Riječi i rečenice (tablica 3), a za praćenje morfosintaktičke složenosti iskaza korištena je varijabla PDIr (prosječna duljina iskaza iskazana u riječima), također jedna od kategorija iz te ljestvice.

REZULTATI I RASPRAVA

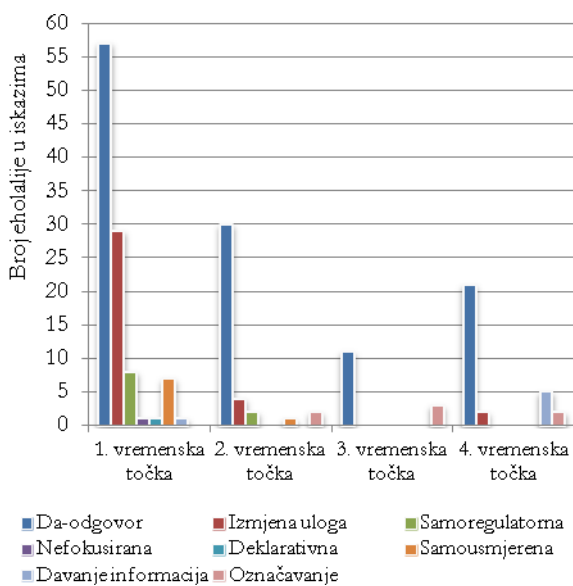
Tijekom i nakon provedene podrške smanjila se količina iskaza u kojima se pojavljuje eholalija, a smanjio se i broj različitih vrsta, odnosno različitih funkcionalnih kategorija eholalije (slika 1 i 2). Na slikama 1 i 2 vidljivo je da je tijekom prve vremenske točke među dječakovim iskazima zabilježen najveći ukupni broj eholalije. U skladu s time, zabilježeno je i najviše različitih funkcionalnih kategorija eholalije kao i njihov broj. Napredovanjem podrške, tijekom ostalih vremenskih točaka, zabilježen je daleko manji ukupni broj eholalije u iskazima kao i manje različitih funkcionalnih kategorija eholalije. Učinkovitim se pokazalo zamjenjivati kontekstualno neprimjerene odgovore ili ponovljene iskaze primjerenijim odgovorima (Ahearn i sur., 2007). Kako su roditelji istu strategiju primjenjivali u svakodnevici tijekom trajanja podrške, pretpostavlja se da su brojne situacije u kojima je dječak suočen s primjerima prikladnih odgovora dovele do smanjenja eholalije (npr. "Ne znam" - umjesto ponavljanja pitanja na koje ne zna odgovor).

Općenito, pragmatičke sposobnosti kod dječaka su raznolike. Učestalost određenih varijabli je tijekom vremena porasla, a učestalost drugih se smanjila (slika 3). Vidljivo je da je učestalost varijable označene kao „Ne shvaća da mora objasniti o čemu govori nekome tko nema to iskustvo“ (P1), tijekom vremena porasla. Ako se obrati pažnja na određenje te varijable, jasno je da bi osoba koja govori mogla objasniti o čemu govori, mora prvo inicirati razgovor. Prema tome, povećana učestalost varijable „Ne shvaća da mora objasniti o čemu govori nekome tko nema to iskustvo“ (P1), zapravo odražava pozitivan pomak u dječakovim pragmatičkim sposobnostima u smislu činjenice da je dječak sve više samoinicijativno započinjao razgovor. No, s druge strane i dalje su prisutne teškoće u pravilnom iniciranju razgovora jer dječak ne zna procijeniti slušateljevu razinu znanja koja je potrebna da bi se razumio govornikov iskaz, što je odraz nedostatnih sociokognitivnih sposobnosti. Međutim, kontinuirani kontakt s roditeljima i povratne informacije koje su pružali o događajima u dječakovu životu omogućile su logopedu da lakše sudjeluje u razgovorima koje je započinjao dječak i da mu skreće pozornost na informacije koje nisu jasne slušatelju. Učestalost varijable „Naglo mijenja temu razgovora“ (P2) s vremenom se smanjila. To predstavlja pozitivan pomak u pragmatičkim sposobnostima. Točnije, podaci ukazuju da je dječak napredovanjem podrške rjeđe naglo mijenjao temu razgovora, vjerojatno zbog toga što su se tijekom direktnoga rada maksimalno slijedili dječakovi interesi i aktivnosti su se brzo izmjenjivale. Učestalost varijable „Ponavlja ono što je netko upravo rekao,“ (P3), također

Slika 1. Ukupan broj eholalije u iskazima te broj neposredne i odgođene eholalije tijekom četiri vremenske točke.

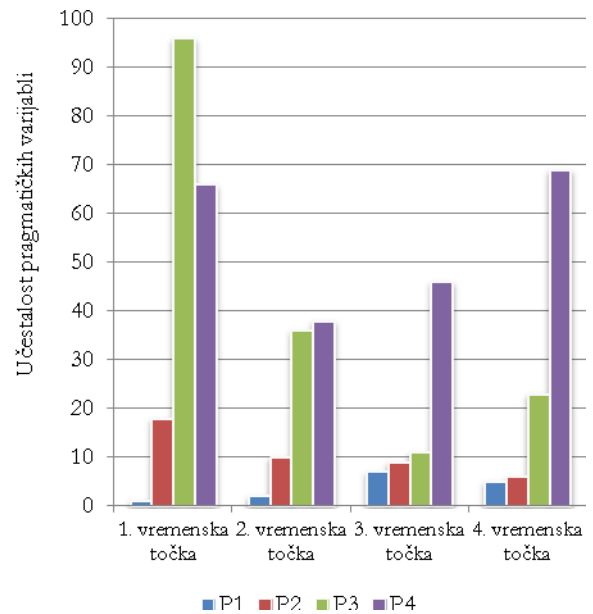
se s vremenom smanjila. Ova varijabla ujedno je istovjetna s varijablom neposredne eholalije, za koju je već rečeno da se s vremenom i napredovanjem podrške smanjila. Unutar varijable „Ponavlja ono što je netko upravo rekao“ (P3) nije bila uključena odgođena eholalija - jer je ta varijabla određena kao neposredno ponavljanje onoga što je netko upravo rekao. Učestalost varijable „Ne obraća pažnju na pokušaje započinjanja razgovora od strane druge osobe, npr. na pitanje „Što radiš?“ nastavlja raditi kao da se ništa nije dogodilo“ (P4) - ostaje varijabilna tijekom vremenskih točaka.

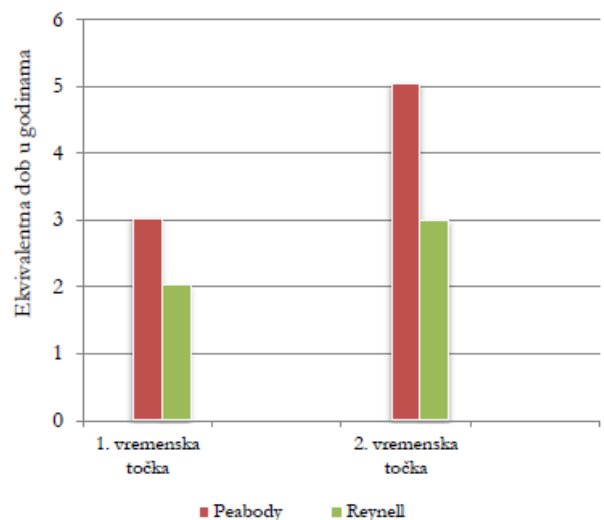
Slika 2. Funkcionalne kategorije neposredne i odgođene eholalije tijekom četiri vremenske točke.

U skladu sa svime navedenim, može se reći kako je dječak, unatoč teškoćama prisutnim u ovom području i

nakon provedene podrške, ipak napredovao u pragmatičkim sposobnostima. Taj je napredak nešto manji nego u ostalim promatranim komunikacijskim i jezičnim sposobnostima, ali je ipak vidljiv.

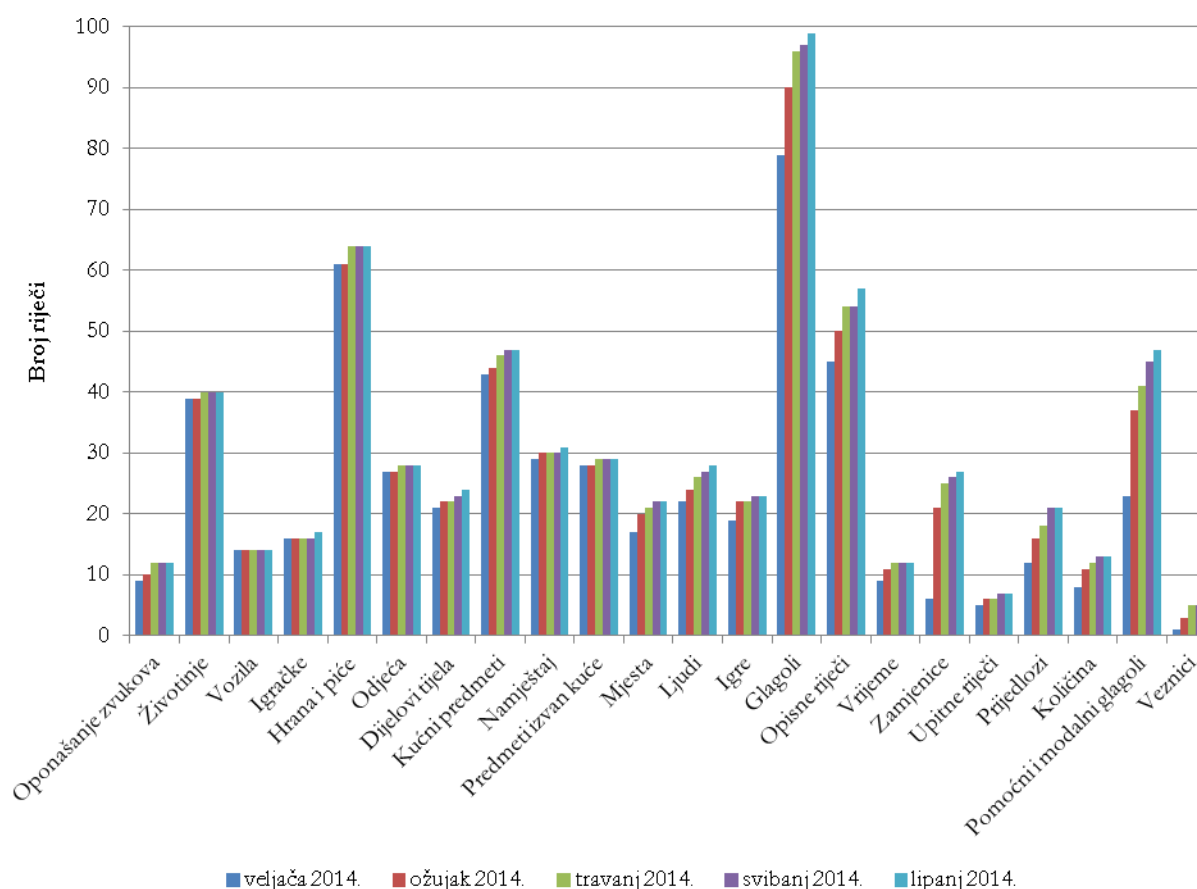

Slika 3. Učestalost pragmatičkih varijabli dobivenih prema Ljestvici za označavanje dječje komunikacije tijekom četiri vremenske točke (za objašnjenje pragmatičkih varijabli vidjeti tablicu 2).

Slika 4. Ekvivalentna (‘‘jezična’’) dob prema rezultatima dobivenim na Peabody slikovnom testu rječnika (PPVT-III-HR) i Ljestvici razumijevanja jezika Reynell u dvije vremenske točke.

Čitanje slikovnica koje su sadržajem bile prilagođene dječakovoj razvojnoj razini (uz čitanje, dječak je, na zahtjeve i poticaje studentice, opisivao sličice, imenovao traženo), vlastito osmišljeni slikovni materijal s pisanim tekstom i osobne priče (npr. boravak u vrtiću, odlazak na dječje igrali-

Slika 5. Podaci o dječakovom ekspresivnom rječniku prema kategorijama iz prvog dijela KORALJA „Riječi i rečenice“ tijekom pet vremenskih točaka

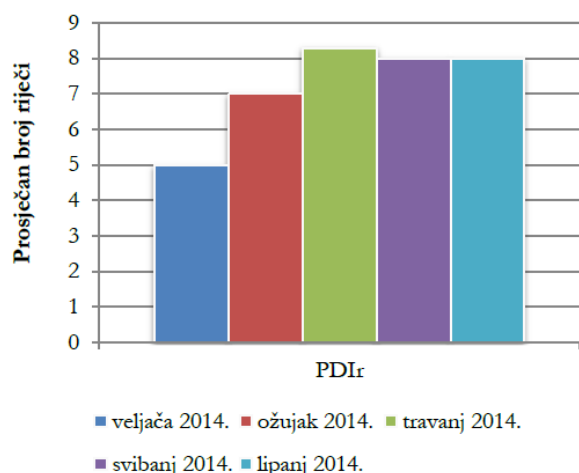
šte), koji su bili prilagođeni dječakovim interesima i potrebama te zajedničko prepričavanje i poticanje samostalnog pripovijedanja pridonijeli su poboljšanju pragmatičkih sposobnosti. Spomenuti materijal koristio se na tabletu (aplikacije *e-Galerija* i *Komunikator*), što se također pokazalo dobrim odabirom jer je usklađeno s dječakovim interesima (Ivšac Pavliša, 2013).

Na slici 4 prikazani su podaci o dječakovom jezičnom razumijevanju. Na inicijalnoj procjeni korištenjem Peabody slikovnog testa rječnika (PPVT-III-HR) dječak je postigao prosječan rezultat koji odgovara dobnom ekvivalentu od 3,03 godine. Na finalnoj procjeni (kronološka dob=4;5) dječak je postigao rezultat koji pripada visokom prosjeku i odgovara dobnom ekvivalentu od 5,04 godine. Jasno je vidljivo da je tijekom napredovanja podrške došlo do povećanja opsega receptivnog rječnika. Osim toga, dječak je napredovao i u cjelokupnom aspektu jezičnog razumijevanja te je, u odnosu na rezultat na inicijalnoj procjeni postignut na Ljestvici razumijevanja jezika Reynell, koji odgovara dobnom ekvivalentu od 2,03 godine, na finalnoj procjeni postigao rezultat koji odgovara dobnom ekvivalentu od tri godine. Navedeni rezultat je u skladu s podacima drugih istraživanja u kojima se navodi da djeca s visokofunkcionirajućim autizmom obično s lakoćom usvajaju riječi, ali pritom imaju teškoće u razumijevanju složenijih iskaza/naloga (Landa i Goldberg, 2005).

Na slici 5 prikazani su podaci o dječakovom ekspre-

ili aktivnom rječniku prema kategorijama iz prvog dijela KORALJA „Riječi i rečenice“. Vidljivo je da je tijekom napredovanja podrške u svim kategorijama došlo do povećanja broja riječi koje dječak aktivno koristi. Najistaknutiji napredak vidljiv je u kategorijama: glagoli, opisne riječi, zamjenice, prijedlozi, pomoćni i modalni glagoli i u kategoriji veznici. Navedeno je moguće objasniti aktivnostima i zadacima koji su se provodili tijekom podrške. Opisivanje slika, postavljanje pitanja kojima je poticana uporaba zamjenica i prijedloga (Tko je sada pobjednik? (Ja.), Čije su to hlače, cipele, oči, itd.? (Moje.), Gdje se nalazi bubamara? (Na prozoru, iza zavjese, na tepihu, itd.)), čitanje slikovnica, poticanje pripovijedanja i prepričavanja pridonijelo je povećanoj uporabi riječi iz navedenih kategorija. Isto tako, roditelji su, prema uputama, implementirali slične postupke s dječakom tijekom svakodnevnih aktivnosti, što je također utjecalo na povećanje ekspresivnog rječnika. Istodobno, sve nabrojene aktivnosti provedene tijekom trajanja podrške, kao i aktivno sudjelovanje roditelja, svakako su pridonijele i povećanju ranije navedenog jezičnog razumijevanja.

Prema rezultatima koji su prikazani na slici 6, vidljivo je da je došlo do povećanja prosječne duljine dječakovih iskaza koja se mjeri i iskazuje u riječima (PDIr). Dakle, napredovanjem podrške, dječakovi iskazi bili su duži i sadržavali su veći broj riječi. Tijekom podrške logoped je učestalo proširivao dječakove jednostavne iskaze, komentir-

Slika 6. Prosječna duljina iskaza (PDIr) dobivena iz drugog dijela KORALJA „Riječi i rečenice“ tijekom pet vremenskih točaka

-rao je ono na što je dječak usmjeren te je ponavljao djetetov iskaz, a isto su činili i roditelji (Prelock i McCauley, 2012). Primjer dječakovog iskaza iz ljestvice ispunjene na početku podrške: „Hoće tata sjediti na tepihu?“ te primjer dječakovog iskaza iz ljestvice ispunjene pri kraju podrške: „Pomakni se, mama, da ja tu gledam računalo.“ pokazuju da je poticanje u prirodnoj okolini (obitelj, dječji vrtić), uz ostale čimbenike (npr. biološka maturacija), pridonijelo napretku u jezičnome razvoju.

ZAKLJUČAK

U ovom radu prikazan je proces provođenja stručne logopedске podrške u koju je bio uključen dječak kod kojeg je, na osnovi kombinirane psihološko-logopedске procjene, utvrđena mogućnost postojanja visokofunkcionirajućeg autizma. Rad s dječakom bio je usmjeren na poticanje i poboljšanje njegovih komunikacijskih i jezičnih sposobnosti, a najveći je naglasak stavljen na smanjenje eholalije u iskazima i poboljšanje pragmatičkih sposobnosti. Osim toga, rad s dječakom bio je usmjeren i na bogaćenje jezičnog razumijevanja i ekspresivnog rječnika kao i na poboljšanje morfosintaktičkih sposobnosti. Naglašavamo da je proces podrške ostvaren kroz igru prema načelima sociopragmatičkog pristupa i da se slijeđenjem dječakovih interesa i njegovanjem rutina uspjelo ostvariti poticanje.

Prikupljeni podaci i dobiveni rezultati upućuju na mogućnost da je, na osnovi provedene logopedске podrške i ostvarenog partnerskog odnosa s roditeljima u kombinaciji s različitim čimbenicima kao što su boravak dječaka među vršnjacima i biološka maturacija, došlo do napretka u svim promatranim komunikacijskim i jezičnim sposobnostima. U određenim je sposobnostima dječak pokazao veći napredak (smanjenje eholalije u iskazima), dok je u drugim sposobnostima taj napredak bio manji (pragmatičke sposobnosti). Ovdje treba spomenuti i nedostatke u promatranju dječakovog napretka i uspješnosti provedene podrške. Varijable nisu bile u potpunosti kontrolirane te se uočeni napredak dijelom može pripisati i samom procesu maturacije i boravkom dječaka u vrtićkom okruženju, koje je za djecu svakako poticajno.

U ovom radu naveden je primjer uspješno provedene stručne logopedске podrške, koja je bila usmjerena na dječakove slabe strane, ali uz korištenje materijala i aktivnosti koje dječak preferira te na taj način nisu bile zanemarene njegove jake strane i specifični interesi.

To je samo jedan primjer koji naglašava koliko je bitno da podrška obuhvaća, prije svega, slabe, ali nikako ne smije isključiti jake strane djeteta, uz obitelji usmjeren pristup koji podrazumijeva kontinuirano savjetovanje roditelja i njihovo uključivanje u obliku podržavanja i implementacije različitih strategija poticanja u svakodnevnim situacijama.

Uzme li se u obzir sve navedeno, ovakav oblik podrške koji slijedi načela sociopragmatičkog pristupa, može, generalno, dovesti do poboljšanja komunikacijskih i jezičnih vještina kod osoba s VFA-om. Isto tako, važno je podršku osigurati u predškolskom razdoblju jer se pozitivnim utjecajem na komunikacijske, jezične i socijalne sposobnosti djeteta i njegovanjem partnerskog odnosa s obitelji omogućava priprema za školsko razdoblje u kojem se djeca s VFA-om suočavaju s ozbiljnim zahtjevima formalnog obrazovanja.

LITERATURA

- 1) Ahearn, W. H., Clark, K. M., MacDonald, R. P. F., Chung, B. I. (2007). Assessing and threatening vocal stereotypy in children with autism. *Journal of Applied Behaviour Analysis*, 40, 263-275.
- 2) American Psychiatric Association (1994). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (fourth edition): DMS-IV*. Washington, DC: American Psychiatric Association.
<http://justines2010blog.files.wordpress.com/2011/03/dsm-iv.pdf> (17.7.2014.)
- 3) American Psychiatric Association (2013). *Highlights of Changes from DSM-IV-TR to DSM-5*. <http://www.psych.org/practice/dsm/dsm5> (17.7.2014.)
- 4) American Speech-Language-Hearing Association (2012). *ASHA's recommended revision to the DSM-5*. <http://www.asha.org/uploadedFiles/DSM-5-Final-Comments.pdf> (19.8.2014.)
- 5) Attwood, T. (2010). *Aspergerov sindrom - vodič za roditelje i stručnjake*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- 6) Bishop, D. V. M. (1998). Development of the Children's Communication Checklist (CCC): A Method for Assessing Qualitative Aspects of Communication Impairment in Children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 39 (6), 879-891.
- 7) Bujas Petković, Z. (2010). *Dijagnoza i procjena*. U: Bujas Petković, Z., Frey Škrinjar, J., ur. *Poremećaji autističnog spektra: značajke i edukacijsko-rehabilitacijska podrška*. Zagreb: Školska knjiga, 1-220.
- 8) Eigsti, I-M., Schuh, J., Mencl, E., Schultz, R. T., Paul, R. (2012). The neural underpinnings of prosody in autism. *Child Neuropsychology*, 18 (6), 600-617.
- 9) Grant, R., Nozyce, M. (2013). Proposed Changes to the American Psychiatric Association Diagnostic Criteria for Autism Spectrum Disorder: Implications for Young Children and Their Families. *Matern Child Health J*, 17, 586-592.
- 10) Ivšac, J., Gaćina, A. (2006). Postoji li pragmatički jezični poremećaj?. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 42

- (2), 15-29.
- 11) Ivšac Pavliša, J., ur. (2013). Drugi diseminacijski skup projekta „Kompetencijska mreža zasnovana na informacijsko-komunikacijskim tehnologijama za inovativne usluge namijenjene osobama sa složenim komunikacijskim potrebama“, Fakultet elektrotehnike i računarstva, Zagreb.
 - 12) Kaufmann, W. E. (2012). DSM-5. The New Diagnostic Criteria For Autism Spectrum Disorders <http://www.autismconsortium.org/symposium-files/WalterKaufmannAC2012Symposium.pdf> (17.7.2014.)
 - 13) Kelić, M., Hržica, G., Kuvač Kraljević, J. (2012). Mjere jezičnog razvoja kao pokazatelji posebnih jezičnih teškoća. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 48 (2), 23-40.
 - 14) Klin, A., McPortland, J., Volkmar, F. R. (2005). Asperger Syndrome. U: Volkmar, F. R., Paul, R., Klin, A., Cohen, D., ur. *Handbook of Autism and Pervasive Developmental Disorders* (3. izd.). New York: John Wiley & Sons, Inc, 88-126.
 - 15) Klin, A., Volkmar, F. R. (1997). Asperger's Syndrome. U: Cohen, D. L., Volkmar, F. R., ur. *Handbook of Autism and Pervasive Developmental Disorders* (2. izd.). New York: John Wiley & Sons, Inc, 94-123.
 - 16) Kovačević, M., Jelaska, Z., Kuvač Kraljević, J., Capanec, M. (2007). KORALJE Komunikacijske razvojne ljestvice. Jastrebarsko: Naklada Slap.
 - 17) Landa, R. J., Goldberg, M. C. (2005). Language, Social, and Executive Functions in High Functioning Autism: A Continuum of Performance. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 35 (5), 557-573.
 - 18) Lord, C., Risi, S. (2000). Diagnosis of Autism Spectrum Disorders in Young Children. U: Wetherby, A. M., Prizant, B. M., ur. *Autism Spectrum Disorders: A Transactional Developmental Perspective*. Baltimore: Paul H. Brookes, 11-31.
 - 19) Loukusa, S., Leinonen, E., Kuusikko, S., Jussila, K., Mattila, M-L., Ryder, N., Ebeling, H., Moilanen, I. (2007). Use of Context in Pragmatic Language Comprehension by Children with Asperger Syndrome or High-Functioning Autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 37, 1049-1059.
 - 20) Miguel, C. F., Clark, K., Tereshko, L., Ahearn, W. T. (2009). The effects of response interruption and redirection and sertraline on vocal stereotypy. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 42 (4), 883-888.
 - 21) Nadig, A., Shaw, H. (2012). Acoustic and Perceptual Measurement of Expressive Prosody in High-Functioning Autism: Increased Pitch Range and What it Means to Listeners. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 42, 499-511.
 - 22) National Autism Center (2009). National Standards Report. <http://www.nationalautismcenter.org/pdf/NAC%20Standards%20Report.pdf> (1.9.2014.)
 - 23) Norbury, C. F., Nash, M., Baird, G., Bishop, D. V. M. (2004). Using a parental checklist to identify diagnostic groups in children with communication impairment: a validation of the Children's Communication Checklist-2. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 39 (3), 345-364.
 - 24) Ozonoff, S., Dawson, G., McPartland, J. (2002). A Parent's Guide to Asperger Syndrome and High-Functioning Autism. New York: The Guilford Press.
 - 25) Ozonoff, S., South, M., Miller, J. N. (2000). DSM-IV-defined Asperger syndrome: cognitive, behavioral and early history differentiation from highfunctioning autism. *Autism*, 4 (1), 29-46.
 - 26) Prelock, P.A., McCauley, R. J. (2012). Treatment of Autism Spectrum Disorders: Evidence-Based Intervention Strategies for Communication and Social Interaction. Baltimore: Paul H. Brookes Publishing.
 - 27) Prizant, B. M., Rydell, P. J. (1984). Analysis of the Functions of Delayed Echolalia in Autistic Children. *Journal of Speech and Hearing Research*, 27, 183-192.
 - 28) Remschmidt, H. (2009). Autizam: pojavnici oblici, uzroci, pomoć. Jastrebarsko: Naklada Slap.
 - 29) Stošić, J. (2010). Rana intervencija i poremećaji iz autističnog spektra. U: Bujas Petković, Z., Frey Škrinjar, J., ur. *Poremećaji autističnog spektra: značajke i edukacijsko-rehabilitacijska podrška*. Zagreb: Školska knjiga, 250-259.
 - 30) Šimleša, S., Ljubešić, M. (2009). Aspergerov sindrom u dječjoj dobi. *Suvremena psihologija*, 12, 373-389.
 - 31) Tager-Flusberg, H., Paul, R., Lord, C. (2005.). Language and Communication in Autism. U: Volkmar, F.R., Paul, R., Klin, A., Cohen, D., ur. *Handbook of Autism and Pervasive Developmental Disorders* (3. izd.). New York: John Wiley & Sons, Inc, 335-365.
 - 32) Twachtman-Cullen, D. (2000). More Able Children with Autism Spectrum Disorders: Sociocommunicative Challenges and Guidelines for Enhancing Abilities. U: Wetherby, A. M., Prizant, B. M., ur. *Autism Spectrum Disorders: A Transactional Developmental Perspective*. Baltimore: Paul H. Brookes, 225-251.
 - 33) Wetherby, A. M., Prizant, B. M. (2000). Introduction to Autism Spectrum Disorders. U: Wetherby, A. M., Prizant, B. M., ur. *Autism Spectrum Disorders: A Transactional Developmental Perspective*. Baltimore: Paul H. Brookes, 1-11.
 - 34) Wing, L. (1997). Syndromes of Autism and Atypical Development. U: Cohen, D. L., Volkmar, F. R., ur. *Handbook of Autism and Pervasive Developmental Disorders*. New York: John Wiley & Sons, Inc, 148-173.